

Második házasság a katolikus egyházban? Meggondolások az elváltakról.

I.

Ez a kérdés egyre gyakrabban fölmerül baráti társaságban, felnőttek hitoktatásában vagy ifjúsági csoport-találkozókon. Egyre több keresztény kérdezi, gyakran saját házassága szétesésével szerzett tapasztalatai alapján, hogy a fölbonthatatlanságra vonatkozó bibliai tanításnak hogyan lehet érvényt szerezni a mai világban. Vajon a fölbonthatatlanság hitében gyökerező egyházi fegyelem és gyakorlat, kérdezik mások, nem szorul-e valamilyen „pasztorális” revízióra? A másik oldalon viszont, főleg azokban az országokban, ahol a házassági bíróságok egyházi előírásoknak megfelelő munkaüteme lehetővé teszi a semmisségi kérelmek nagy számban történő elbírálását, az érvénytelennek ítélt templomi házasságot nem ritkán „katolikus válásnak” nevezik. A szakemberek között is akadnak olyanok, akik attól tartanak, hogy a Római Egyház számára is kikerülhetetlenné válhat az anglikán közösségben kialakult gyakorlat. Ők ugyanis már a 20. század első felében bevezették a házassági bíróságokat, melyek, a Római Egyház mai gyakorlatához hasonlóan, a templomban megkötött első házasság esetleges érvénytelenségéről hoztak ítéletet. A második világháború után azonban, az első házasság jogi érvénytelenségét vizsgáló bírósági eljárás mód megtapasztalt fogyatékoságai miatt, pasztorális fórumokat hoztak létre, melyek a sikeres második házasságban élők érdekei alapján adnak engedélyt új házasságuk megkötésének templomi megünneplésére. A napjainkra kialakult gyakorlatban ezt az engedélyt a legtöbb esetben megadják. A szakemberek aggodalmának az is súlyt ad, hogy ez az eljárás mód lényegében közel áll az ortodox egyházak gyakorlatához, amit viszont a Tridenti zsinat nem akart annak idején elítélni. Az elmúlt évtizedekben jelentős teológiai viták is kialakultak a különféle „pasztorációs megoldások” lehetőségéről. 1986-ban II. János-Pál pápa is foglalkozott a kérdéssel *Familiaris Consortio* című enciklikájában. Erre többször is vissza kell majd térnünk.

A Magyar Püspökkarnak a házasságról és a családról 1999-ben kiadott körlevele a kapcsolatok föllazulását kiváltó okokkal is foglalkozik. A család a modern korban elvesztette azt a sokrétű szerepét, amelynek segítségével nagyon szoros kapcsolatrendszerben egyesítette tagjait. Az egységes társadalmi és vallásos érték szemlélet családi életet meghatározó szerepét a modern gazdasági és társadalmi rendszer sokszor ellentmondásos erkölcs szemlélete és életfelfogása váltja föl. Ehhez járult az elmúlt évtizedekben a pártállam ideológiai érdekeinek erőszakos érvényre juttatása is. Ezek a tényezők különösen a felnövekvő nemzedékek nevelésében érvényesültek. A modern társadalomban a boldogulás feltételeit többnyire nem a család közös birtoka és munkája, hanem az egyéni szakképzettség és házon kívül végzett tevékenység biztosítja. A munkalehetőségek gyors változása miatt valamint a gyermekek jobb tanítási lehetőségeinek biztosításáért gyakran ki kell szakadni a családi és rokoni kapcsolat köréből. Ugyanakkor éppen a nagycsaládi közösség biztosíthatná a leghatékonyabb támogatást a házasság esetleges kríziseiben. A nők többsége is kereső munkát vállal, általános műveltségük és szakmai felkészültségük nem ritkán meghaladja férjük képességeit. Ezért egyre kevesebben hajlandók elfogadni a hagyományos patriarchális család-struktúrában rájuk kirótt szerepet. A szakmai problémák a munkaköri kapcsolatok megosztják a házastársak érdeklődését, figyelmét és idejét is. A szocialista gazdasági rendszer által létrehozott kétkeresős család-modell nagymértékű munkamegosztást tesz szükségessé a háztartási és nevelési teendők elvégzésében. Erre a két munkát is végző férfiak esetében

már nem marad elegendő idő, sem energia. A napjainkban hirtelen felgyorsult világban pedig a házastársaknak egyre kevesebb idejük marad pihenésre, és arra, hogy egymással valamint gyermekeik nevelésével törődjenek.

Manapság a legtöbb házasság személyes vonzódásból és szabad elhatározásból jön létre. Ez a szabadságtudat azonban nem csak a kapcsolat létrehozásában, hanem annak esetleges felbontásában is döntő szerepet játszik. Az esetleges krízis megoldásában följánlott segítséget nem ritkán illetéktelen beavatkozásként utasítják vissza a házasfelek. A házasságot manapság éppúgy magánügynek tekintik, mint a gyermekvállalást vagy annak erőszakos eszközzel történő megakadályozását. A szabad verseny szelleme is próbára teszi a házastársi kapcsolatokat. Az önmegvalósítás, a sikerélmény és a szakmai érvényesülés szempontjai háttérbe szorítják a szolidaritásból, a segítőkészségből és az elkötelezett felelősségtudatból fakadó biztonságot és stabilitást. Az egyre komplikáltabbá váló termelési folyamathoz és a társadalmi beilleszkedéshez szükséges ismereteket már nem a család, hanem majdnem kizárólag az iskolai nevelés képes csak biztosítani. Ez viszont még a legjobb esetben is csak erkölcsileg közömbös életszemléletet nyújt a felnövekvő nemzedékek számára. A média közvéleményre és közfelfogásra gyakorolt hatása következtében a durva nyelvvél és az agresszivitással szembeni érzékenység eltompul. Ennek a családon belüli kapcsolatokra is hatása van. Személytelenné válnak a társadalmi kapcsolatok, és a közfelfogásban a rövidtávú kielégülés biztosítása válik egyre fontosabbá. Ennek a gondolkodásmódnak egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása az elkötelezettség nélküli nemi kapcsolatok elfogadottá válása, valamint az a tény, hogy a köztudatból már szinte teljesen kivészett a szexuális aktivitás és a fogamzás lehetősége közötti természetes összefüggés. Mindezek a tényezők a házaseletet is könnyen „haszonélvezeti eszközzé” változtathatják, és az a pusztán egyéni érdekek kielégítését szolgáló kapcsolattá válhat, figyelmeztetett a püspökök körlevele. (28. pont)

Ebben az összefüggésben érthető meg a házassági kapcsolatok meglazulása, ami a mai társadalom egyik legtöbb kárt okozó problémájává vált. Napjainkra már nemzedékek nőttek föl csonka családban vagy új házassági kapcsolatok keretei között. Jelenleg a családok 16%-ában csak az egyik szülő, rendszerint az anya neveli a gyermekeket. Magyarországon 1000 házasságkötésre 510 válás esik. Ez a szám magában foglalja a megkötött második vagy a harmadik házasságok fölbomlását is. Ez a fejlemény nem kíméli meg a vallásos emberek házasságát sem. Az utóbbi csoportban a válások száma mintegy fele az előbbinek. A fenti a számadat egy olyan elmentmondásos helyzetre utal, ami a legtöbb egyházi közösségben megtalálható. A vallásos emberek templomban megkötött házasságának 20-25 százaléka is fölbomlik. Ezért a templomi közösségek tagjai is gyakran találkoznak a sok veszteséget okozó, fájdalmas és több nemzedéken keresztül hordozott sebeket ejtő válással. Ők maguk vagy hozzátartozóik és barátaik közül sokan átvészelték már ezt a nehéz és nem ritkán tragikus folyamatot. Másrészt az is igaz, hogy a vallásos házastársak háromnegyed része, ha nehézségek és áldozatok árán is, de kitart egymás mellett, és a közmondásban „hosszú alkunak” nevezett kapcsolatukat olyan igyekezetnek, esetleg küzdelemnek is tekintik, amelynek boldogságot és biztonságot nyújtó eredménye messze meghaladja fáradozásuk terheit. Saját tapasztalataik fényében nem ritkán őszinte fájdalommal és sajnálattal néznek házasságukat fölbontó barátaikra és rokonaikra. Az is előfordul, hogy az adott ügy részleteit nem ismerők között a semmisségi döntés megütközést kelt, vagy többé-kevésbé alaptalan szóbeszéd tárgyát képezi.

A második házasságban élők pasztorális szolgálatában tehát nem szabad elfeledkeznünk két ellentétes, de fontos szempontról. Biztosítani kell az egyházilag érvénytelen házasságban élők vallásos igényeinek kielégítését, de oly módon, hogy a stabil házasságok emberi és lelki értékeiről kialakult hagyományos meggyőződés ne gyengüljön, hanem inkább erősödjen. Természetesen a második házasságban is létrejöhet egy harmonikus és minden emberi igényt kielégítő kapcsolat, amelyet nem lehet fölbontani a házastársak és gyermekeik érdekeinek súlyos sérelme nélkül. Léteznek ugyanakkor olyan templomban megkötött házasságok is, melyeknek

fölbontása szükségessé válik. Itt elsősorban az erőszak eseteire kell gondolni, amelyek veszélyeztetik a házastársak és gyermekeik testi, lelki és érzelmi épségét. II. János-Pál pápa családról írt körlevelében hangsúlyozta, hogy az újra meg nem házasodott elváltak magányát, valamint gyermekeik nevelésének terheit az egyházi szolgálat különböző eszközeivel támogatni kell. Ez az életmód hűségük különös erejű tanúsága az Egyház és a világ előtt. De az újra házasodottaknak is helye van a hívők közösségében. Számukra is biztosítani kell az üdvösség lehetőségét. Meg kell őket óvni az Egyháztól való elszakíttottság érzésétől. A keresztség birtokában ők is részesülnek az Egyház kegyelemközvetítő szolgálatából:

... hallgassák Isten igéjét, vegyenek részt a szentmisén, imádkozzanak állhatatosan, gyakorolják a szeretet cselekedeteit, működjenek együtt az igazságosság megvalósításáért, a gyermekeket a keresztyény hitben neveljék, éljen bennük a bűnbánat lelkülete, és rendszeresen tartsanak bűnbánatot... Az Egyház imádkozik értük, megerősíti őket, s mint irgalmas Atyjuk, támogatja őket a hitben és a reményben. (F.C. 84. fejezet)

Mindezek elősegítése a lelkipásztorok egyik fontos feladata is. A pápa arra is figyelmeztetett, hogy a pasztorális szolgálatban figyelembe kell venni a második házasságok különböző helyzetét is. „Másképpen kell tekinteni” azokat, akiket teljesen igazságtalanul elhagyott élettársuk, más helyzetben vannak azok „akik saját súlyos bűnökkel feldúlták a kánonjogilag érvényes házasságukat.” Végül olyanok is vannak, akik „lelkiismeretükben biztosak a felől, hogy az előző helyrehozhatatlanul tönkrement házasság soha sem volt érvényes.” Amint később erre rámutatunk, a körlevelében Ő csak a második esettel foglalkozott részletesebben. A harmadik helyzetben lévőköt arra buzdította, hogy az egyházi bíróságtól kérjék helyzetük tisztázását. E bíróságok ugyanis föl vannak hatalmazva arra, hogy a házasság megkötésének körülményeit fölülvizsgálják, és esetleg kimondják annak kánonjogi érvénytelenségét. Az egyházi előírásokkal ellentétben, a magyarországi gyakorlatban sajnos ez az eljárás mód nagyon hosszadalmas, még annak ellenére is, hogy aránylag kevesen élnek az Egyház törvénykönyvében biztosított lehetőségekkel. A templomban megkötött házasságok érvényességének egyházzjogi vizsgálata az elváltak és újránházasodottak pasztorációs szolgálatában tehát csak egyike a feladatoknak. Az Egyház jelenlegi gyakorlatában azonban az érvényesség eldöntésétől függ az, hogy a második házasság rendezhető-e a nyilvánosság előtt, és a felek járulhatnak-e a szentségekhez.

II.

E cikksorozatban olyan esetekkel foglalkozunk, amikor a második házasságban élő házastársak közül legalább az egyik lelkiismeretében meg van győződve arról, hogy templomban megkötött első házassága soha sem volt érvényes, de ennek elbírálása a „külső fórumon” elfogadható bizonyítékok híján a bíróság előtt nem lehetséges. A probléma megértéséhez szükség van néhány alapvető kérdés ismertetésére.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a „külső fórum” fogalmát, és azt meg kell különböztetnünk az úgy nevezett „belső fórumtól”. A politikai kormányzat a közjó megvalósítása és védelme érdekében a törvényhozó és a végrehajtó hatalom eszközeit használja. Ez a tevékenység a külső fórumon zajlik, nyilvános és minden állampolgár számára lehetőségeinek és képességeinek arányában kötelességeket és jogokat állapít meg. Az Egyház küldetésének teljesítésében ugyanezeket a feladatokat két fórumon gyakorolja. A *belső fórumon* a hívek üdvösségének lehetőségét védi és szolgálja azokkal a kegyelmi eszközökkel, melyekkel alapítója és feje, Krisztus felruházta. A *külsőn* a politikai kormányzathoz hasonlóan törvényekkel szabályozza a tanító és megszentelő szolgálat végzését, valamint a jogok és kötelességek megfelelő elosztását tagjai között. Ezek a törvények a politikai törvényekhez hasonlóan általános érvénnyel rendelkeznek, de nem vehetik figyelembe és nem tudják pontosan meghatározni az összes lehetséges körülményt, mely végrehajtásuk lehetőségét vagy mértékét befolyásolhatja. Mindkét kormányzat a bíróságokra hárítja az így létrejövő viták vagy konfliktusok megoldását és az esetleges károk rendezését.

Így az egyházi bíróságok fölülvizsgálják a *külső fórumon* azoknak a házasságoknak az érvényességét is, melyek esetében megkötésüket érvénytelenítő körülmény lehetősége fölmerült. Erre rendszerint a házasság fölbomlása után kerülhet sor. A döntéshez az egyházi törvényben meghatározott házasságkötést érvénytelenítő akadályok *előzetes létezését* kell bizonyítani független tanúkkal vagy a bíróság által elfogadható más tárgyi (tehát külső) bizonyítékokkal. Amennyiben ez megtörténik, a bíróság meghozza az úgynevezett *semmisségi határozatot*, amely kimondja, hogy az adott esetben szentségi házasság soha sem jött létre. *Az egyik vagy mindkét félnek tehát jogában áll a szentségi házasság megkötése.* Ezt a döntést a házasságkötéshez hasonlóan a külső fórumon nyilvánosságra hozzák. Az ilyen döntés az egyházi „közjó” megvalósulásában két külső célt is szolgál. Egyrészt biztosítja az érintett felek számára azt, hogy gyakorolják a szentségi házasság megkötésére irányuló jogukat; másrészt a döntés nyilvánossá tételével védi a szentségi házasság felbonthatatlanságára vonatkozó hagyományos keresztény meggyőződést is. A külső fórumon tehát egyaránt védi az érintett felek jogait, a házasság felbonthatatlanságára vonatkozó egyházi tanítást és a kialakult fegyelmet is. Közvetve azonban a házasság szentségéből fakadó kegyelmi adományok megszerzését is biztosítja.

Utóbbi feladatát az Egyház *elsősorban a belső fórumon* teljesíti. Ezen a szinten megfordul a fontossági sorrend. Az elsődleges feladat a hívek üdvösségének szolgálata, Krisztus Titokzatos testébe való beilleszkedésük segítése, lelki életük mélyítése és gazdagítása. Ehhez az Egyház a rendelkezésre álló kegyelemközvetítő eszközöket használja. Ezek között a legfontosabb a szentségek kiszolgáltatásának szolgálata. Így a megtért bűnösnek az eucharisztikus közösségbe való visszafogadása a bűnbocsánat szentségében történik, amelyben az ítélet és a kiengesztelődés elemei összefonódnak. Ez a szentség az Isten megkegyelmező ítéletének megvalósító jele, amelyben a bűneit megbánó ember lelkiismeretének vádját beismerve szembesül életének igazságával. A gyónás több lényeges ponton is eltér a külső fórumon lezajló bírósági eljárástól. Maga a vádlott a vádló. A pap nem ítéli meg a vád igazságát, hanem bűnvallomásából indul ki, és azt elfogadja, mint Isten színe előtt tett őszinte beismerést. Szükség esetén segíti is a gyónót abban, hogy pontosabb ítéletet alkosson múltjáról, és ennek a saját maga által megfogalmazott ítéletnek a fényében életét hatékonyabban megreformálhassa. Nagyritkán figyelmeztetnie is kell a gyónót arra, hogy jövőjére vonatkozó elhatározása további reformra szorul, mielőtt Isten megbocsátó irgalmának elfogadására képes lenne. Más szóval a pap indokolt véleménye szerint, az Istennel, az embertársakkal és az Egyházzal valamint a bűnösnek önmagával való kiengesztelődése még nem teljes. Ezt a szolgálatot a gyónó ítéletként érezheti, különösen akkor, ha a gyóntató szavaiból hiányzik a megértő szeretet és a gyónó lelki üdvéért érzett aggodalom. A cél nem az igazságos büntetés kiszabása, hanem a büntől való megszabadítás, az örök életre való feláldozás ajándékának örömteli elfogadása. *Kegyelmi ítélet* ez, amely a büntől való megszabadulás további folyamatába vonja be a gyónót. Ezt jelenti a megtérés.

A belső fórumon a gyónónak első házassága érvénytelenségére vonatkozó Isten előtt tett őszinte vallomását is elfogadhatja a pap olyan esetekben, amikor a külső fórumon, a házassági bíróság előtt a templomban megkötött házasságát érvénytelenítő tényeket nem lehet megfelelően bizonyítani (pl. nincsenek tanúk). Amennyiben, a gyóntató segítségével gondosan tisztázott ítélete alapján a gyónó arra a megalapozott következtetésre jut, hogy templomi házassága nem volt érvényes, bizonyos föltételek mellett föloldozást nyerhet, és visszatérhet az eucharisztikus közösségbe még abban az esetben is, ha egy második házasságban él és annak fönntartását lelkiismeretbeli kötelességének tekinti. Ez a feloldozás az első házasság megkötésével és fölbomlásával kapcsolatos ítéletre terjed ki, és akkor lehetséges, amikor a fölbomlással kapcsolatos jogi és emberi problémákat már elfogadhatóan rendezték. Mielőtt ennek a lehetőségnek a részleteit tisztáznánk, előre kell bocsátani, hogy ez a lehetőség csak a belső fórumon érvényesül. A feloldozás tényét ugyanis nem lehet közzé tenni a gyónás anyagának feltárása nélkül. Ezért egy szentségi házasság nyilvános, templomban történő megkötése nem válik lehetővé ezen az alapon, annak ellenére, hogy az egyházjog szerint minden megkeresztelt hívőnek joga van a há-

zasság szentségének felvételéhez. Ennek a lehetőségnek további tisztázásához még néhány más megállapításra is szükség van.

Mindenekelőtt tudnunk kell azt, hogy a házasság felbonthatatlanságára vonatkozóan két hagyomány létezik az Egyházban. Az egyik a bizánci, melyet ma az ortodox egyházak követnek, a másik pedig a latin egyházé. A bizánci hagyomány szerint a házasság szentségét nem a házasságot megkötők szolgáltatják ki egymásnak szabad beleegyezésük kinyilvánításával, hanem a pap. Ennek jele a házasodók megkoronázása. Ebből az következik, hogy amit az Egyház megköt, azt föl is oldhatja. Bizonyos esetekben az ortodox egyházak tehát hajlandók a szentségi házasság fölbonthatásában *ártatlan* félnek egy második házasság templomban történő megünneplését megengedni. Ennek liturgiája azonban nem a házasságkötés ünnepélyességét, hanem annak penitenciális jellegét hangsúlyozza. Talán úgy is lehetne ezt mondani, hogy az ortodox egyházak liturgiájukban mintegy megbocsátják az első házasság felbomlásával okozott személyes, közösségi és lelki kárt. Az így megkötött házasság szentségi jellegének kérdésére itt nem térhetünk ki. Az ártatlanság kritériumával kapcsolatban is elég annyit megjegyeznünk, hogy az esetek többségében annak megállapítása nagyon nehéz feladat. A házasság fölbonthatásáért rendszerint mindkét fél felelős. Ez magyarázza II. János-Pál óvatosságát is, amikor „a teljesen ártatlanul elhagyott fél” helyzetének megkülönböztetéséről beszél.

A latin egyház ezzel szemben a teremtésre vonatkozó bibliai tanításra hivatkozik, és Jézus idevonatkozó szavaival magyarázza a házasság felbonthatatlanságát, és az arra épített pasztorális gyakorlatát. Isten kezdetben férfinak és nőnek teremtette az embert. A férfi feleségéért elhagyja apját és anyját, és a kettő egy testté lesz. Amit Isten egybekötött, ember ne váltsza szét. (Mt 19,6, Mk 10,9) Ez a jézusi tanítás közvetlenül a házasság fölbonthatásának a mózesi törvényben megengedett lehetőségét érvényteleníti, de ezt az ős-kinyilatkoztatásra való hivatkozással teszi, és egy általános, minden emberre érvényes szabályt idéz. A latin egyház meggyőződése szerint tehát a házasság felbonthatatlansága annak Isten adta természetében gyökerezik. Azt nem az Egyház, hanem a felek szolgáltatják ki egymásnak. Az utóbbi megállapítás azonban a latin egyházban is csak a második évezredben vált általánosan elfogadottá. A második házasságban élők pasztorális szolgálatának lehetőségeit tehát az első házasság kánonjogi érvényessége vagy érvénytelensége szabja meg. Nagyon fontos azonban azt is tudnunk, hogy a Tridenti Zsinat, amely a latin egyház hagyományát leszögezte, *nem akarta tanításával elítélni a keleti egyház gyakorlatát.* (DS 1807.)

A II. Vatikáni zsinat lényegesen gazdagította az Egyház házasságra vonatkozó tanítását. Azt nem szerződésnek, hanem “élet és szeretetközösségnek” nevezte, mely abból az emberi aktusból keletkezik, “amellyel a házastársak egymásnak adják önmagukat, és elfogadják a másikat”. Ez a “bensőséges egyesülés” a házastársak teljes hűségét követeli meg, és “sürgeti, hogy felbonthatatlan legyen szent egységük”. Az így létrejövő szent intézménynek maga az Isten a szerzője, és ezen a szentségen keresztül “találkozik az emberiség Megváltója, az egyház Jegyese a keresztény hitvestársakkal”. A házastársak szerelmének a “legszebb ajándéka a gyermek”, de a házasságnak nemcsak az életadás a rendeltetése. Az “teljes életközösség marad, megőrzi értékét és felbonthatatlanságát” akkor is, ha “nélkülözniük kell a sok esetben forrón óhajtott gyermeket”. A Zsinat tehát a gyermekáldást a házastársi szerelem gyümölcsének tekinti, és nem tanítja a házasság elsődleges és másodlagos céljai közötti különbséget sem, ami mintegy harminc évvel korábban még nagyon fontos szerepet kapott XI Piusz pápa házasságról szóló enciklikájában. Pontosabban fogalmazva a Zsinat visszautasított minden olyan javaslatot, mely XI Piusznak ezt a tanítását a *Gaudium et spes* szövegébe be kívánta illeszteni. Az “elhálás” jogi fogalma helyett a szentség létrejöttét a házastársak kölcsönös önátadásában és egymás iránti teljes hűségében jelöli meg. A házastársak gazdagodó és mélyülő házassági kapcsolatukon keresztül jelképezik Krisztus és az Egyház közötti felbonthatatlan kapcsolatot; a házasság szentségében így az

„igazi házastársi szerelem az istenszeretet megnyilatkozása lesz” (GS 48–51). A Zsinat tanításában tehát a házasság hagyományos jogi és intézményes szemléletét üdvtörténeti szemléletmód váltja föl. Ennek nagyon fontos pasztorális következményei is vannak, amit egyelőre sem a hivatalos egyházi tanítás, sem az Egyház pasztorális gyakorlata nem aknázott ki teljes mértékben.

Az elváltak pasztorális gondozása a Zsinat utáni évtizedekben fokozatosan előtérbe került. Az Amerikai Kánonjogi Társaság már a hetvenes években létrehozott egy munkatervet, melynek célja a pasztorális lehetőségek teológiai és kánonjogi kidolgozása volt. Ennek keretében dolgozta ki Őrsy László azt a ma is használt alapvető megkülönböztetést, amely a második házassággal létrejövő *jogi konfliktus és személyes kényszerhelyzet* esetei között létezik. A *jogi konfliktus* abból ered, hogy a templomban megkötött házasság ugyan érvénytelen volt, de elháríthatatlan okok miatt kánonjogi kritériumokkal ez nem bizonyítható az Egyház házassági bíróságai előtt. Ebből a tényből megoldhatatlan ellentét jön létre a kánonjog és a személyes meggyőződés között, a probléma *külső és belső fórumon* történő rendezése között. A kánonjog feltételezi a templomban megkötött házasság érvényességét, és ezért annak semmisségét meg kell állapítani, mielőtt a templomban egy másik megkötését engedélyezné (C.I.C. 1060, 1085.2.). Ugyanakkor a házasság megkötése alapvető emberi jog, a szentségi házasság megkötése pedig minden megkeresztelt ember joga. Mindkettő felülmúlja az egyházjog megszorító rendelkezését. *Jogi konfliktus esetében* ennek a jognak a gyakorlását lehetővé tévő bizonyíték azonban csak a belső fórumon, a személy lelkiismereti meggyőződésének szintjén áll rendelkezésre. Ebben rejlik ennek a konfliktusnak a lényege. A *személyes kényszerhelyzet* esetében az első házasság feltehetően érvényes volt, de emberi tényezőit tekintve végérvényesen megszűnt, szétesett. Legalább az egyik fél minden szempontból sikeres második házasságot kötött, de a saját maga, házastársa és gyermekei lelki érdekei miatt szeretne visszatérni az egyházi közösséghez és a szentségekhez járulni. Második házasságának fölbontását azonban gyakorlatilag lehetetlennek tekinti. Ez ugyanis túlságosan sok áldozatot követelne a második kapcsolat tagjaitól.

Az 1980-ban megtartott Püspöki Szinóduson az elváltak és újra-házasodottak pasztorális gondozásának fontossága is napirendre került. 1981-ben II. János Pál pápa *Familiaris consortio* című körlevelében magáévá tette a Szinódusnak a pasztorációs szolgálat fontosságára vonatkozó véleményét. Amint már említettük, hangsúlyozta, hogy a második házasságban élőknek helye van a hívők közösségében. Bátorította őket arra, hogy kapcsolódjanak be az Egyház liturgikus életébe, és tartsanak bűnbánatot is. Megállapította, hogy a pasztorális szolgálat szempontjából különbség van a házasságukban igazságtalanul elhagyottak, a kánonjogilag érvényes házasságot felbontók és azok között, akik lelkiismeretükben biztosak a felől, hogy „az előző, helyrehozhatatlanul tönkrement házasság soha sem volt érvényes” (F.C. 84). A jogi konfliktus így elismert helyzetéről a továbbiakban a pápa azonban nem beszélt. Részletesebben csak a *személyes kényszerhelyzetben* lévőkkel foglalkozott, figyelmen kívül hagyva az igazságtalanul elhagyottak és az érvényes házasságot fölbontók közötti különbséget is. Leszögezte, hogy mindazok számára, akik érvényes házasságuk fölbontása után megkötöttek egy második házasságot, de „... nem tehetnek eleget a szétválás követelményének, a bűnbánat szentségében történő kiegészztelődés, amely megnyitná az Eucharisztiahoz az utat”, csak akkor lehetséges, ha „... megbánva azt, hogy Krisztus szövetségének és hűségének jelét megtörték, őszintén készek arra, hogy olyan életmódot folytassanak, mely már nincsen ellenmondásban a házasság fölbonthatatlanságával”.

Más szóval szentáldozáshoz csak akkor járulhatnak, ha *“ha tartózkodnak azoktól a cselekedetektől, melyek csak a házastársakat illetik meg”*. Ezt a megoldást a magyar nyelv *„József-házasságnak”* nevezi. A házassági kapcsolat tilalmát nem a második házasság bűnösségével magyarázta. Ilyen kifejezés vagy *„vadházasságra”* való utalás nem található a megnyilatkozásban. A született gyermekek sem törvénytelenek. Vallásos nevelésük egyaránt fontos felada-

ta a szülőknek és az Egyháznak. Az Úr asztalához azért nem járulhatnak, mivel “állapotuk és életkörülményeik objektíven ellentmondanak annak a Krisztus és Egyháza közötti szeretetnek (és egységnek), melyet az Eucharisztia jelez és megvalósít”. A templomban megkötött érvényes házasság ugyanis éppen ennek a kapcsolatnak a szentségi jelképe. Ezen felül, ha ebben a helyzetben áldozhatnának, a hívekben a házasság felbonthatatlanságáról zavar és kétely támadhatna.

A pápa nem foglalkozott azzal a gyakorlati problémával, hogy ugyanez a zavar és kétely akkor is felmerülhet, ha a József-házasságban élők megáldoznak. A szexuális absztinencia ténye ugyanis a magánszférához tartozik, senki sem követelheti meg tőlük azt, hogy elhatározásukat nyilvánosságra hozzák. Lelkipásztoruk sem beszélhet arról, hogy ezek a hívek lelkiismeretükben milyen megoldást választottak helyzetük rendezéséhez. Az érvénytelennek vélt első házasságot az Egyház házassági bíróságaival kell megvizsgáltatni, mondta a Pápa, de a jogi konfliktus kérdésével külön nem foglalkozott. Az elmúlt két évtizedben álláspontjának következetességével és indoklásával kapcsolatban nagyon sok kérdés merült föl a teológiai irodalomban. Vita tárgya az a kérdés is, hogy mennyire lehet összeegyeztetni azt a II. Vatikáni zsinat házasságról szóló tanításával, amely, mint említettük, a házastársi szeretetkapcsolat szerves elemének tekinti annak szexuális megünneplését is. Ismert a három észak-rajnai püspök, Walter Kasper, Karl Lehman és Oskar Saier körlevele is, melynek helyességét a Hittani Kongregáció kétségbe vonta. Ennek ellenére az első két főpap már bíborosi kinevezést kapott.

Ezeknek a vitáknak az elkerülése lehetett az egyik oka annak is, hogy a magyar püspökök körlevele leegyszerűsítette az elváltak és újránházasodottak kérdésének tárgyalását. A templomban megkötött házasság csak akkor érvényes - mondta a nyilatkozat - ha “... a felek Isten tervei szerint kötnek házasságot, azaz eldöntötték, hogy életüket visszavonhatatlan megegyezéssel, felbonthatatlan szerelmükkel és hűségükkel feltétel nélkül összekötik”, és nyitottak a gyermek vállalására is. Ha a templomban megkötött házasság fölbomlása után kétely merül föl annak érvényességével kapcsolatban, azt az egyházi bíróság megvizsgálja, és esetleg engedélyt ad egy érvényes házasság megkötésére. Ha egy érvényes házasság tönkrement, és második polgári házasságot kötöttek, akkor a hívők nem gyónhatnak, és nem áldozhatnak; így lesznek “fájdalmas tanúi a házasság felbonthatatlanságának.” A körlevél nem említi meg a szexuális absztinencia lehetőségét, és nem beszél a jogi konfliktus eseteiről sem, amikor is az első házasság érvénytelenségét csak a belső fórumon lehet bizonyítani. A pápa körlevele is csak az érvénytelen második házasságban élők feloldozásának feltételéről beszél. Nem volt szüksége arra, hogy az elvált, de újra nem házasodottakkal is foglalkozzon. A feloldozásnak és áldozásnak ugyanis ilyenkor sem teológiai, sem egyházfegyelmi nehézsége nincsen. Lényegében hasonló a helyzet az első házasságukat lelkiismeretükben érvénytelennek tartó, de második házasságban élő gyónók esetében is. Ezt kell most részletesebben kifejteni.

III.

Kérdésünk tehát az, hogy egy polgári házasság megkötése esetén járulhatnak-e az utóbbi helyzetben lévők a szentségekhez olyankor, amikor a külső fórumon, az egyházi bíróságok előtt a templomi házasság érvényessége nem bizonyítható. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy sok ilyen eset van. Hosszú magyarországi gyakorlattal rendelkező lelkipásztorok megerősítik ezt a véleményt. A Püspökök körlevele az “Isten terve szerint” megkötött házasság érvényességét *a visszavonhatatlan megegyezés, a felbonthatatlan szerelem és hűség, a feltétel nélküli egymás iránti elkötelezettség, valamint a gyermek vállalására való hajlandóság* általános feltételeivel jelöli meg. Természetesen ide kell sorolni a kánjokban konkrétan megfogalmazott bontó akadályokat is minden olyan esetben, amikor azok a külső fórumon nem bizonyíthatók. A körlevélben említett feltételek valamelyikének hallatára valószínűleg nem egy házasulandó lelkében is fölmerül a kétely, vagy emberi gyöngeségből származó félelem arra vonatkozóan, hogy vajon képesek lesznek-e ezek megtartására életük minden napján. Az ilyen félelem az emberi gyöngeség tuda-

tából fakad, és nem tekinthető az érvénytelenség belső fórumon elfogadható bizonyítékának. Amint a magyar közmondás mondja, hosszú alku a házasság. Az egy testté válás bibliai jelképének megvalósulása hosszabb idő eredménye, valójában egy egész élet kell hozzá. Feszültségek, krízisek minden házasságban előfordulnak. Ezek sem teremtik meg a jogi konfliktus helyzetét. A mi kérdésünk csak a *második házasságban élők*re vonatkozik.

Fordított helyzet is lehetséges. Például a gyermekvállalás őszinte szándéka a házasság megkötésekor rendszerint megvan, de később fölmerülő *szubjektív nehézségek* késleltethetik, és végül meg is akadályozhatják a szándék végrehajtását. A nehézség szubjektív jellege lényegében azt jelenti, hogy csak az adott házasság esetében jelentkezett. Hasonló nehézség más házaspárok életében vagy nem merült föl, vagy ők azt nem tekintették döntő fontosságúnak. Az a tény, hogy ilyen körülmények miatt a házasság folyamán nem került sor gyermekvállalásra, szintén nem perdöntő érv a belső fórumon. A házasságot érvénytelenítő körülményeknek meg kell előzniük annak megkötését. Lehetséges azonban, hogy ezekre a felek csak a házasság megkötése után figyelnek föl.

Mivel a lelkiismeretben meghozott egyéni ítéletről van szó, általánosan érvényes példát nem lehet hozni. Fontos jele a házasság érvénytelenségének az a meggyőződés, hogy kezdettől léteztek ezek a problémák. Talán a legtágabb meghatározással azt lehetne mondani, hogy *a megkeresztelt, de hitetlen ember felbomlott házassága* a legjellemzőbb és valószínűleg a leggyakoribb esete a templomban megkötött házasság érvénytelenségének. Kisarkított példát használva olyan személyre kell gondolnunk, akit ugyan a nagymamája esetleg titokban megkereszteltetett, de vallásos életet nem gyakorló családban nőtt föl, gyermekkorában részesült ugyan valamilyen templomi hitoktatásban, bérnálási és házassági előkészületen is részt vett, de középiskolás korában, vagy felnőtté válásának küszöbére már elvesztett minden vallásos érdeklődést. Az ilyen személy nagy valószínűséggel nem képes a szentség lényeges elemeinek felfogására, átélésére, még a házasság megkötésére irányuló esetleges jó szándék esetén sem. Ha ilyen élettörténet adja a hátteret egy templomban megkötött házasság felbomlásához, a körlevélben említett bármelyik feltétel nagyon valószínűvé teszi annak érvénytelenségét.

Már utaltunk arra, hogy a belső fórumon lehetséges megoldás egyik fontos feltétele az is, hogy a felbomlott házasság minden problémája rendeződjen a külső fórumon, így a gyermekek nevelése, eltartása, a tulajdon igazságos megosztása, a volt házások között kialakult harag, keserűség elsimulása. Természetesen nagyon fontos az is, hogy a második házasságban élő felek lelkiismeretükben szabadnak tekintsék magukat a szentségi házasság felvételére. Ez nem csak a kánonjogban lefektetett akadályok hiányát jelenti, hanem azt is, hogy mindketten nyugodt lelkiismerettel el tudják fogadni, sőt igényeljük is a belső fórumon történő megoldást, a feloldozást és az áldozás lehetőségét. Azt is gondosan mérlegelni kell, hogy az átélt keserű tapasztalatok fényében a múltról alkotott ítélet megváltozik. Befolyásolja azt a második házasság sikerének élme nye is. Lelkiismeretben emberileg biztosnak tekinthető ítéletre van tehát szükség, mely képes az önámítás veszélyével is leszámolni. Becsaphatja-e a gyónó saját magát vagy a papot egy ilyen esetben? Ez minden bizonnyal lehetséges, *mégpedig mindkét fórumon*. A belső fórumon azonban könnyebb tisztázni ezt a veszélyt, és megmagyarázni azt, hogy az örök üdvösség biztosítása fog kockán.

A belső fórumon történő megoldás nem biztosítja a második házasság templomban történő megkötésének lehetőségét. Ez ugyanis nyilvános aktus, amelyhez szükség van az első házasság érvénytelenségének nyilvános, külső fórumon történő megállapítására. Fontos arra is utalnunk, hogy ebben a helyzetben a második házasság templomi megkötésére valójában nincs is olyan nagy szükség. Véleményem szerint elfogadhatónak tekinthető a templomi szertartás hiánya. Az Egyházi Törvénykönyv 1116-os paragrafusa a házasság rendkívüli formájáról beszél, azaz olyan helyzetekről melyekben a szentségi házasság megkötéséhez szükséges formai feltétel betartása nem szükséges. Ez a paragrafus megállapítja az első pontban, hogy

„ha nem lehet jelen vagy nem közelíthető meg súlyos nehézség nélkül a jog szerint illetékes közreműködő (a felhatalmazott pap vagy diakónus), akkor a valódi házasságot kötni szándékozók érvényesen és megengedhetően megkötetik házasságukat csupán tanúk jelenlétében:

1. halálveszély esetén;
2. halálveszély nélkül is, ha ésszerűen előrelátható, hogy a körülmények egy hónapon belül nem változnak.”

Ezt a kánont a halálveszélyen kívül a fizikai vagy morális lehetetlenség eseteire is alkalmazzák a jog magyarázói: ilyenek például a háború, a nagy távolság vagy vallásüldözés, amik lehetetlenné teszik a meghatalmazott pap vagy diakónus házasságkötésen való részvételét, vagy más hasonló körülmény. Nem sorolják ide azokat az eseteket, amikor valamilyen egyházi tilalom akadályozza meg a hivatalos tanú részvételét. Őrsy László fentebb említett megállapítása alapján azonban figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a házasságkötés természetadta jog, és minden megkezeszteltnek joga van a szentségi házasság felvételéhez is. Ezek alapvető jogok, amelyek a törvénykönyv megszorító rendelkezéseivel szemben előnyben részesülnek. Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy az itt idézett kánon értelmében az általunk vizsgált második házasságokat érvényesnek kell tekinteni. Az „illetékes közreműködő” jelenlétét ugyanis nem külső körülmények, hanem a kánonjog külső fórumra vonatkozó előírásai akadályozzák meg.

A kánonjog egyrészt föltételezi a templomi házasságok érvényességét, másrészt biztosítja a szentségi házasság megkötésének jogát is. Ezekben az esetekben azonban a templomi házasság érvénytelenségét csak a belső fórumon lehet bizonyítani. A belső fórumon szerzett bizonyítékok érvényességéről azonban a kánonjog nem tesz semmiféle megállapítást sem, ezek ugyanis a külső fórumon nem használhatók fel. Az első házasság érvényességének eldöntésében azonban ezeknek ugyanakkora súlya van, mint a külső fórumon adott tanúbizonyításnak. A döntést meghozó bíró ebben az esetben a püspök által fölhatalmazott gyóntató pap, aki azonban csak a szentségekhez való járulást engedélyezheti, és nem a második házasság nyilvános megünneplését. A kánonjog előírása szerint a második házasság templomban csak a külső fórumon meghozott semmisségi döntés után köthető meg.

Ugyanez az elv érvényesül az egyházi bíróságok elé terjesztett esetekben is olyankor, amikor a semmisségi ítélet jogilag megalapozott ugyan, de procedurális okok miatt a döntés meghozatala túlságosan hosszú időt vesz igénybe. Az ilyen késedelem sajnos nem ritka. Mivel az egyházi előírások három hónapban állapítják meg a semmisségi kérelem elbírálásának időtartamát, ennek elteltével a szentségek vételének megtagadása indokolatlanná válik minden olyan esetben, amikor a kérelmező első házasságának érvénytelenségéről a szentgyónás fórumán is elfogadható bizonyítékot tud adni.

Összefoglalva ezt a kissé bonyolult megfontolást, jogi konfliktus esetén tehát feltehető a második polgári házasság érvényessége az 1116-os kánon értelmében. Részletes irodalom hiányában erről a lehetőségről többet nem mondhatunk. Tény azonban, hogy a lelkipásztori feladatukat lelkiismereten gyakorló és megfelelő teológiai képzettséggel rendelkező papok alkalmanként biztosítják ezt a lehetőséget a gyónók számára. A személyes kényszerhelyzet esetében lehetséges pasztorális megoldások nehezebb problémát jelentenek. Ez a magyarázat annak a vitának is, melyet az észak-rajnai püspökök körlevele váltott ki. Ezzel a kérdéssel most nem foglalkozhatunk.

Végül a szentségek vételével okozott botrány elkerülésével kapcsolatos problémákról kell beszélnünk, és arról, hogy a pápának vagy a megyéspüspöknek miért kell hallgatnia az egyházi nyilvánosság előtt erről a fontos kérdéstről.

A botrány veszélye lényegében abban áll, hogy a hívekben gyengülhet a házasság felbonthatatlanságára vonatkozó meggyőződés; legalábbis a pápa tanítása erre az értelmezésre enged következtetni. Van azonban a botránynak egy másik lehetséges forrása is. Ez a szentségek

vételére vonatkozó feltétel nélküli tilalom, amit nem ritkán megbélyegzettségként tapasztalnak meg a hitüket megőrző és az eucharisztikus közösségbe visszavágyó hívek. Ez a tilalom ugyanis nem veszi figyelembe a házastársak hitből fakadó igényét a szentségek vételére, figyelmen kívül hagyja a második házasság emberi értékeit, valamint a második házasságban élő gyermekek emberei igényét is arra, hogy szüleik példájából merítve alakítsák ki vallásos életüket. Számukra, még a legjobb esetben is az a kép alakul ki szüleikről, hogy ők a hívő közösségben másod- vagy harmadrangú helyet foglalhatnak el csupán. Ez jelentősen megnehezítheti a gyermekek vallásos nevelését, és megnöveli annak veszélyét is, hogy a gyermekekben egy eltorzult egyházkép alakuljon ki. A szülőkkel szembeni bizalom és tisztelet ugyanis azt sugallja a helyzetből adódó problémák pontos megértésére még képtelen gyermeknek, hogy az Egyház igazságtalanul bánik szüleivel. Nem a szeretet és megbocsátás egyházának képét fogja magában kialakítani az ilyen helyzetben lévő gyermek, hanem egy rideg és túl szigorú intézményét. Azt is tudnunk kell, hogy a Tridenti Zsinat azokat ítélte el, akik azt tanították, hogy a megkötött szentségi házasságot az Egyház bizonyos esetben fölbonthatja. Nem foglalt állást azonban arra vonatkozóan, hogy vajon az Egyház a szentségi házasságok fölbonthatását megbocsáthatja-e vagy sem. A keleti egyház gyakorlatából, amit a latin egyház ma sem akar elítélni, arra is lehet következtetni, hogy a megbocsátás talán a latin egyházban is lehetséges. Ezeknek a szempontoknak a gondos mérlegelése fontos szerepet játszott a felső-rajnai püspökök már említett álláspontjának a kialakulásában is. Ez a vita azonban a latin egyházban még nem dőlt el.

A kérdés tisztázatlansága miatt sokan indokoltnak tartják a belső fórumon adott megoldással együtt azt a tanácsot vagy követelményt is, hogy az így föloldozott hívek az Úr asztalához csak olyan helyen járuljanak, ahol első házasságuk ténye nem közismert. Nagyobb városokban ez aránylag könnyen megvalósítható feltétel, kisebb közösségekben azonban, ahol mindenki ismer mindenkit, ennek nem lehet eleget tenni. Emberileg az is nagyon valószínű, hogy az érintett felek beszélni fognak erről barátaiknak és rokonaiknak. A hallgatásnak viszont legtöbbször az az oka, hogy megbélyegzettnek tekintik magukat, akik csak „bujkálva” elégíthetik ki a szentségek vétele iránti őszinte vágyukat. Ezeknek a problémáknak a megelőzése csak érthető és megbízható felvilágosítással biztosítható. A templomi homíliák már csak rövidségük miatt sem adnak megfelelő keretet a felvilágosításhoz, a házassági előkészítés pedig végkép rossz alkalom lenne rá. A kérdés ismertetése a középiskolai hitoktatásnak, a kiscsoportos lelkipásztori munkának, a felnőttoktatásnak valamint az elváltak és újra-házasodottak számára szervezett pasztorális tevékenységnek lehet szerves része. Az ilyen tevékenységet egyébként a pápa és a magyar püspökök egyaránt sürgeti.

Ezek után jogosan merül föl az a kérdés is, vajon nem lenne-e egyszerűbb megoldás egy idevonatkozó hivatalos egyházi közlemény megtétele? Két megfontolás indokolja a negatív választ. A belső fórumon hozott döntés személyes és egyedi jellegű. Csak az érdekelt személy esetére vonatkozik, más esetekre nem alkalmazható, kivételes megoldási lehetőségnek kell ezt jelenleg tekinteni. Kivételekre azonban nem lehet törvényt alapozni. Amit azonban a pápa az egész Egyház számára és a megyéspüspök egyházmegyéje számára hivatalosan megállapít egy ilyen kérdésben, az már nem magánvélemény, nem is pasztorális tanács, hanem hivatalos egyházi álláspont, törvény. Egy ilyen törvény azonban nemhogy megoldaná, hanem kiélezné és növelné a már fennálló jogi konfliktust. Ezért maradt ki ez a kérdés a püspökök gondosan összeállított körleveléből és a pápai enciklikából is.